

Питання теоретичні

Оксана Яковина

УДК 821.161.2.09:111.1

ОСОБА МИТЦЯ І ТВОРЧИЙ АКТ ЯК МЕТАФІЗИЧНІ КАТЕГОРІЇ. КОНТЕКСТ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Авторка статті наголошує на розширенні інтермедіального методу через синтез мистецьких і наукових інтерсеміотичних кодів. Це можливе завдяки відновленню у ХХ ст. герменевтики як досвіду захисту істини в науці та мистецтві. Науковий пошук цілісності свідомості передбачає зустріч із геніальністю. Для прикладу береться особистість Тараса Шевченка.

Ключові слова: ціле, цілісність, буття, діалог, аналогічна дійсність, парадигма значень, герметизм, герменевтичний вимір.

Oksana Yakovyna. The person of the artist and the creative act as metaphysical categories: the context of Taras Shevchenko

The author emphasizes the possibility of expanding intermedial method due to synthesis of artistic and academic intersemiotic codes. In the twentieth century it became possible after restoration of hermeneutics as an experience protecting truth in science and art. The search of integrity of consciousness provides the possibility of meeting genius. Here the author deals with the person of Taras Shevchenko.

Key words: whole, integrity, being, dialogue, similar to reality, paradigm of meanings, hermetism, hermeneutic dimension.

Іманентне відчуття свободи в людині виступає джерелом її соціальної ідентифікації. Якщо ідентифікація виявляється через гідність, то виникає потреба формулювати її мотиваційно-структурні елементи. У тих випадках, коли людина йде проти власного відчуття істинності, протиріччя постає через іманентність свободи. З'являються різні аналогії мислення як особливості індивіда та особи. Водночас буттєвий акт людини становить узагальнення, те, що в народі називають "долею". Творче начало Шевченка шукає в контексті поняття "долі" відповіді на питання: як? у який спосіб? чому? Тобто буття – основа світу, мистецтва і всього, про що ми можемо подумати. Це філософський рівень творчості. Властивості душі й релігійність у Шевченка забезпечують гідність людини як необхідність існування індивідуального й особистісного (за Гайдеґгером, інзистенції та екзистенції [10]). Шевченко як людина і поет виступає частиною цілого свого народу й утворює власне ціле. Виникає основа співіснування історичного й морального часу у свідомості людини та її народу. Синтез часу творить духовну традицію в онтогенезі й філогенезі, у народі і в носіїві його свідомості. Так розкривається герметичність текстів Т. Шевченка. Інтуїція митця зумовлює актуалізацію герметичності.

Відповідно, герметичність пов'язана з особою митця та з його цілим у творчій свідомості. Саме мовна герменевтика сприяла формуванню нової персоналістичної філософії, що розпочала сьогодні пошуки наукових ознак душі. Серед них абстрактне мислення, духовна реальність цілісності людини від народження до смерті, необхідність свободи як опозиції до детермінованості. Можна простежити декілька позитивістських філософських поглядів на релігію людини в Новому часі й тим відокремити від них і зрозуміти релігійність творів Т. Шевченка.

Рационалізм не враховував свободи (Спіноза, Гегель та ін.). Просвітництво уявляло релігію як моралістичний етос, не цінуючи, власне, релігійного, такого, наприклад, як трансценденція. Ірраціоналізм Нового часу частково бере свій початок від Шляєрмахера, а сьогодні виявляється в ірраціональних релігійних формах: пошуки себе, змісту; трансцендентальний досвід; далекосхідні способи медитації тощо. У цих мисленневих течіях редукується розуміння іманентної свободи (з якою людина народжується і яка в її свідомості інтегрує простір і час); саме така свобода становить основу релігійності як прагнення цілого і фундамент людської гідності.

Релігійне світовідчуття передбачає інтелектуальний пізнавальний момент. Цей факт указує на метафізику як на метод самопізнання. Метафізика завжди була і залишиться джерелом наукових та мистецьких гіпотез, інтуїцій і форм як контекстів контингентної (визначеної історично) творчості. Отже, метафізика виконує функцію ланки між свободою ставлення розуму та екзистенції, з одного боку; свободою сприйняття розуму (адекватності мислення й справедливості) та інтелектуальної інтуїції – з другого; а також виконує функцію ланки, що відкриває зазначені релігійність та інтелект людини на безкінечність буття, іманентна свобода якого визначає форми любові людини до світу в самопожертві і стражданні. Лише розкриття цієї буттєвої парадигмальної реальності уможливорює існування так званих “класичних” творів мистецтва.

М. Бахтін вважав діалог формою тексту. Проте коли йдеться про діалог, передбачається дійсність людини, її ціле, буття як парадигмальна реальність. Такий антропологічний погляд робить текст лише структурним елементом цілісності людини. Тому щодо сприйняття творчості митця, ідеться не про “рецепцію поета”, але про поета і реципієнта, тобто про перетин полісемантичних кодів і відповідних концептів як “культурних ситуацій” (Ю. Степанов). На наш погляд, так можна вийти на інтертекстуальний рівень аналізу не лише через поліглотизм (Ю. Лотман), а й ширше – через іманентний діалог з “іншим” (П. Рікер), тобто через ціле (Урс фон Бальтазар), що актуалізується в конкретиці творчої свідомості, у буттєвому акті.

Інтертекстуальність як метод у літературі та культурі – багаторівневе парадигматичне поняття. Аналітично інтертекстуальність утворюється на перетині особливих лінгвопсихологічних каналів як меж семіотичних кодів різних мистецтв і наук. У контексті таких методичних можливостей варто досліджувати соціологію значень, предметом якої виступає метафізично-синонімічний ряд: слово–діалог–текст–дискурс. Ця парадигма та наші особисті символи систематизують і виявляють нечітко сприйняті аналітичні форми (своєрідні ґешталти). Тому німецький соціолог К. Гірц стверджує, що “соціально детермінована не природа ідей, а засоби їх вираження” [3, 249], тобто соціально детермінується вербальна раціональність. Проте раціональність не може бути лише вербальною. Сама природа ідей належить до віри як відчуття іманентної свободи, до волі й ментальності, які мають природню здатність протистояти детермінованості свідомості людини. Тут маємо джерело антиідеологічності поезії Т. Шевченка в контексті її національної потенційності, джерело некомунікативності буття в її вербальній формі.

Такий парадигмальний ряд прямує до поняття стилю, котрий розгортає інтроверсні можливості людини пізнавати себе і всесвіт через себе. Отже, ідеться про духовність стилю, що становить парадигму значень. Суспільство – це щось більше, ніж кількість його членів (Е. Дюркгайм) із тієї причини, що буття об’ємніше тимчасових (контингентних) сутностей. Система символів веде мислення в позавідомий набір символів, створюючи динаміку думання в контексті сприйняття. Аналогічна парадигма народжує

раніше невідомі символи. Тому К. Гірц передбачає трансформацію соціології знання в соціологію значень. У цьому контексті можемо говорити про потребу культурологічного аспекту дослідження філософії митця, що мала б об'єктом свідомісну парадигму Т. Шевченка як автора тексту і провадилася б на перетині соціології літератури, філософської антропології та філософії мови, історії та психології.

Г.-Г. Гадамер у підрозділі “Естетика геніального й поняття переживання” пише: “За Кантом, <...> художня творчість – це творчість генія. <...> це ж зумовлює чи просякнутість твору мистецтва духом, чи загальну його бездуховність. Відносно краси творів мистецтва Кант зауважує, що для її “здатності <...> потрібен геній”, в іншому ж місці він наголошує, мов на чомусь само собою зрозумілому, що без геніального неможливе ніяке витончене мистецтво й навіть особистий смак, який би правильно оцінював мистецтво. <...> Геніальність творення дорівнює геніальності розуміння” [5, 60-61].

Отже, в осмисленні феномену геніальності показова проблематика дослідження “Шевченко і реципієнт”. Це питання неодноразово порушувалося як у дослідницькій традиції минулого, так і в сучасному шевченкознавстві. Okремо варто наголосити на працях Г. Грабовича, у яких важливе значення надається питанню рецепції Шевченкових текстів.

Твердження Канта, повторене Гадамером, про те, що “геніальність творення дорівнює геніальності розуміння”, спонукає до роздумів про специфіку безмежної кількості інтерпретацій особи і творчості Шевченка, ідеологічних та культурологічних кліше, пов'язаних із розумінням (чи нерозумінням) феномену поета. Ідеться про можливість або неможливість зустрічі семантичних кодів читача з певним семантичним кодом автора літературного тексту. Тут варто було б сказати й про факт можливих націософських “деформацій”. Згадаймо хоча б працю О. Забужко “Шевченків міф України”.

Наступні міркування Гадамера поглиблюють розуміння методу, який пропонується для дослідження особи митця і творчого акту як метафізичних категорій: “Отож я, зі свого боку, старався не забувати про межі, імпліковані смислом в усьому герменевтичному досвіді буття. Коли я писав фразу: “Буття, яке можна зрозуміти, – це мова”, то в цьому полягало те, що те, що є, ніколи не може стати зрозумілим до решти. <...> все, про що йде мова, завжди вказує за межі того, що потрапило до висловлювання. Залишається, як те, що має бути зрозумілим, те, що приходить до мови, – однак, звичайно, це завжди береться до відома, як щось [таке, що] сприймається. Це – герменевтичний вимір, у якому “показує себе” буття” [6, 299].

Отже, розкриття людини та “іншого” в діалозі виступає результатом пізнання себе і світу через себе (Аврелій Августин). Сутність діалогу в поезії Шевченка полягає у трансцендуванні духовних елементів з інтроверсного самопізнання митця в персонально-ціннісний вимір реципієнта його творів. Сприйняття читача може бути продовженням Шевченкового слова і тим відчувати в кожному окремому вірші цілість людини та історії. Так виникає проблема виявлення семантичних кодів різних культурних рівнів. Один з аспектів самовираження митця становить стиль як парадигма значень. Стиль розглядається як єдність архетипного коду та естетичного порядку. Це процес вербалізації цілого людини і буття як універсального середовища. В соціології значень це може означати зближення антропологічних та космологічних категорій, мистецтва і науки. Такий стиль позначений не лише герметичністю (за Гадамером), а й метафізичністю (інтроверсне самопізнання, передчуття зустрічі історичного й морального часів), повернення від релігійної моральності (Кант) до релігійного ставлення як жертви заради “іншого”.

Тому причина неадекватного, хибного чи ідеологічного коментування Шевченкових текстів полягає в культурі й відповідній політиці, заснованій на протистоянні факту трансценденції людини, на протистоянні цілому як особі. Єдність антропології та історії відбувається тільки через трансценденцію, яка вводить особу в моральний час, що ґрунтується на метаісторичних цінностях. Така “метаісторичність” займає особливе місце в художній спадщині генія.

Поезія Тараса Шевченка завдяки реципієнту отримує есхатологічний вектор, співтворить відповідну трансценденцію особи митця в історію і тому відкривається на внутрішню безкінечність людини, на інтроверсію. Парадигму змістів бачимо як один зі шляхів дескрипції інтроверсії митця, дескрипції його відчуття іманентної свободи.

Отже, проблему герметизму текстів Шевченка і пов'язаного із цим множення інтерпретацій його творчості пропонується розглядати на перетині літературознавчих, філософських, соціологічних, історично-правових і теологічних міждисциплінарних студій, які зближуються в контексті поліконцептуальності. Так, постає питання методологічної свободи дослідника. Такий ракурс думки приведе до можливості взаємодії художніх і наукових концептів через інтерсеміотичні культурні коди. Скажімо, аналіз концепту свободи у вірші Т. Шевченка “Чи то недоля та неволя...” передбачає розкриття особливого зв'язку між особою митця та його творчим актом. Це вказує на взаємне зближення інтерсеміотичних парадигм метафізики, філософської антропології та теології історії в контексті трансцендентного творчого пошуку дослідника.

Поезія Т. Шевченка виявляє семантику контекстів, які можна узагальнити як форму іманентного відчуття свободи. Традиційне поняття свободи в сучасному мисленні втратило свою первинну природу, яка була від початку в історії філософії.

Концепт свободи після Е. Канта отримав ідеологічне значення. Сьогодні наука продовжує послуговуватися змістовим порядком, зміненим до невпізнаності на рівні буття, тобто заперечується безкінечність як основа гідності людини. Поняття свободи в сучасній науковій парадигмі отримало таке розуміння, яке часто призводить до редукованих, а то й хибних коментарів Шевченкових творів. Втрапилася апіорна природа поняття.

У гуманітарній науці, зокрема й у шевченкознавстві, змістовий порядок категорії свободи можна назвати, за термінологією Ю. Степанова, “культурною ситуацією”, тобто концептом.

Тільки в контексті онтичної реальності, інтроверсного передвідчуття часу буття в порядку сутнього виникає есхатологічне відчуття внутрішньої безкінечності людини. Онтичність становить основний контекст усієї поезії Шевченка, а вірш “Чи то недоля та неволя...” – один із тих, що актуалізують можливість самопізнання людини, розуміння поетом своєї реальності. На прикладі літературно-філософського аналізу вірша “Чи то недоля та неволя...” простежується один із найбільш прихованих і найменш зрозумілих екзистенційних рівнів особи Тараса Шевченка, “точка” його герметизму.

Уже у ХІХ ст. мислителі, окрім буттєвого шляху, розмежовували в екзистенції людини шлях цінностей (аксіологію) і шлях особи (персоналізм). У поезії Шевченка існує взаємодія трьох шляхів пізнання: онтологічного, аксіологічного і персоналістичного. І цінності, і особа у Шевченка продовжують буття онтичності в її безкінечності.

Слово Шевченка виявляє себе як фрагмент цілого. Завершальні питання поета виступають актуалізацією цінностей як герметичного контексту його особи, відтворити котрий здатна лише поліконцептуальна методологія.

Розглядаємо особу поета як простір, як “місце зустрічі” фізичної і метафізичної темпоральності існування. Ідеться про самопізнання поета, у свідомості якого виникає й розвивається творчий процес як діалог між іманентним і трансцендентним. Отже, постає проблема взаємодії художніх (неповторних у буттєвому вимірі) та наукових концептів, таких, що ґрунтуються на вже відомому (періодичному). Це питання поліфонізму мистецьких і наукових категорій.

Поліфонія, як і моральний час, як і аналогія, має парадигмальні характеристики і актуалізується через особливий трансцендентний пошук думки (це яскраво помітно в бароковій музиці). На прикладі малярських та літературних автопортретів Т. Шевченка можна простежити, як самозображення митця становить форму репрезентації внутрішньої трансценденції. Відбувається розширення поняття тексту через діалог до поняття творчої особи і цілого в бутті.

М. Бахтін, розкриваючи поняття тексту, як відомо, увів поняття діалогічності й водночас текстового поліфонізму. Він сприймав текст не лише як літературне письмо, а і як усі знакові, семантично значущі системи, що містять у собі цілісну інформацію: “Якщо розуміти текст широко – як будь-який логічний знаковий комплекс, то і мистецтвознавство (музикознавство, теорія та історія образотворчого мистецтва) досліджує тексти (витвори мистецтва)” [2, 281].

Відтак, малярські й літературні автопортрети Шевченка можна розглядати як тексти, у яких актуалізується внутрішнє буття митця. Парадигми значень концептуалізують такі тексти, утворюючи метатекст. Ю. Степанов називає концепти “тонкою плівкою цивілізації”, “шкіркою яблука” [9]. Вони (концепти) започатковують можливість єдності принципово непоєднаних полісеміотичних рядів своєю “мінімізацією”, своїм передчуттям буття в часі, а отже, інтроверсійністю реципієнта твору. Вони становлять інтроверсійну форму, яка передбачає явище гармонії та періодичності як кодуєчих базових послідовностей. Так, реципієнт співтворить есхатологію автора тексту, тут – есхатологію Т. Шевченка.

На думку Ю. Лотмана, зашифрованість багатьма кодами – закон для переважної кількості текстів культури [8, 143]. Отже, можливість розкритися на відмінний, навіть незрозумілий, код на “іншого” (П. Рікер) виступає ознакою діалогу так само, як на рівні тексту – ознакою поліглотизму. Це також проблема мовного “багатоголосся” чи “інтерсеміотичності”, щодо якої Лотман стверджував, що в поліхудожньому творі на рівні тексту взаємодіють різні семіотичні ряди. Тому в аналізі концепту свободи у Т. Шевченка необхідно послуговуватися як літературознавчим, так і мистецтвознавчим категоріальним апаратом. Особливості застосування такої термінологічної інтеграції зумовлені характером динаміки творчого акту поета і художника. Розшифровувати коди як парадигму культурно-психологічних цінностей означає формувати їх у ряди, пізнавати митця в контексті його космологічної безкінечності, а отже, у контексті інтроверсійності й метаісторичності його особи. Метаісторичність на вербальному рівні аналізу становить поліфонізм інтерсеміотичних кодів і може служити аналогічною формою “некомунікативності” слова.

Аналіз цілого і фрагмента можна проілюструвати на прикладі поліфонії музичного й літературного текстів Йоганна Себастьяна Баха і Тараса Шевченка. “Герменевтичне правило, що ціле розуміють по частковому, а часткове по цілому, <...> сучасною герменевтикою перенесено від мистецтва риторики до мистецтва розуміння. Це – кругоциклове відношення, наявне тут і там. Антиципація смислу, де розуміється ціле, приходить через це до визначеного розуміння, що частини, які походять із цілого, зі свого боку, визначають також

це ціле” [6, 55]. Національний космос обумовлюється в поезії Т. Шевченка в контексті творення нового цілого, не сталого і звичного, а динамічного, соціально структурованого, сакрального. Ціле поетичного слова виявляє об’єм особистісного й гідного в кожній людині, тобто актуалізує конкретне в універсальному інтенсивному контексті буття.

Творчість Кобзаря розширює епістемологічні межі науки, інтенсифікує проблему наукового пояснення, особливо коли йдеться про глибинну сутність страждання. Інтенсив поезії Шевченка – це розширення і просвітлення суті речей та актів. Це, власне, оприявнюється аналогічними символами як передумовою присутності акту. Такі символи “кругоцентриуються” як “ритм” і “період”. Так, у взаємодії актуалізується динаміка, наприклад, науки й мистецтва: в архітектурі (у своїх щоденникових міркуваннях Шевченко інтуїтивно торкається цього аспекта), музичній поліфонії (його ж “Щоденник” і листи, поезія, проза). Символ найдосконаліше передається словом. Тому в категоріальній системі теорії літератури доступно шукати “ідентифікації” художнього й нехудожнього. Оскільки ж буття виявляється в дії, тобто в динаміці ритму й періоду, воно постає особливим досвідом передрозуміння (Гадамер) та інтроверсії. Слово митця впливає на реципієнта поза історичними матрицями.

У контексті цілого [1] Шевченко – поет історичної конкретності. Його творча конкретика виявляється у процесі, динаміці. Переосмислені митцем через художні концепти “артефакти” історичної пам’яті трансцендують метафізичні структури, передають реципієнту той чи той спектр буття поета, його цінностей як передрозуміння власної буттєвої мети. Інакше кажучи, історичні факти як такі не можуть бути критерієм Шевченкового слова. Однак дії персонажів, які творять буття своїми рішеннями, виявляють онтологічний вимір його поезій у конкретних фактах. Така телеологічність текстів виступає результатом відкритого діалогу, що розпочинається із зустрічі семіотичних кодів. Останні актуалізують концепти (культурні ситуації) і конкретною семантикою дій персонажів чи ліричного героя утворюють парадигму. Так реципієнт отримує мову Шевченкової метафізики з її міжкультурними та міжнаціональними кодами.

Відтак, постає можливість, чи навіть необхідність, осмислювати динаміку семіотичних кодів українського генія в категоріях літературознавчого та мистецтвознавчого аналізу. Якщо взяти чотиривірш Шевченка “І день іде, і ніч іде...”, то об’єм його семіотичних кодів можна було б розглядати, скажімо, у контексті поліфонії Й.С. Баха. Поняття “ґеном”, що застосовується в наукових парадигмах музикознавства, математики й філософії мови і виступає ознакою періодичності, тут становить антиципацію цілого і фрагмента. Загальна ідея 48-ми прелюдій і фуг “Добре темперованого клавіру” Й.С. Баха та кожна окрема парна поліфонічна єдність (прелюдія і fuga) ідентифікуються між собою як ціле і фрагмент. Відповідне узагальнення ритму та періодичності (біному та геному) у слові як буттєвому об’ємі можна знайти в Шевченковому вірші “І день іде, і ніч іде...”. Такий приклад дає можливість порівняти об’єми семіотичних кодів чотирирядкового вірша Шевченка та великого універсально структурованого й методологічно систематизованого поліфонічного твору Й.С. Баха. Ці об’єми перетинаються на рівні інтенсиву творчої свідомості.

Інтенсив означає універсальність мислення митця. Г. Грабович вказує на “недобачувані риси Шевченкової поетики”, а також на “глибоко закодовану й умотивовану амбівалентність, якась подвійне дно, що посилює роль та імідж поета” [4, 158, 160].

Справді, аналогічна вертикаль слова чи музичної гармонії в конкретному розумінні, або поліфонії мови й поліфонії звука “недобачається” жодною ідеологією. Саме тут варто було б звернутися за допомогою до філософії мови,

до її погляду на співзвучність концептів. Духовний поетичний простір Шевченка в такому разі відмежовує аналогічну дійсність митця від прагматичного порядку мислення реципієнта з його візіями й апоріями (глухими кутами розуміння). Порядок метафізичного мислення – це здатність поета передати потенційність сталих речей і те, що їх робить сталими. Не поверхове, а таке, що спрямовує до глибинного пошуку. Тут стоїмо перед таємницею критично малого обсягу “Кобзаря” з його критично великим впливом на реципієнта.

Узагальнюючи концептуальний рівень текстів Шевченка, наголосимо на необхідності пошуку метарівнів не лише як метатекстів, а і як можливості взаємовпливів “біному Ньютона” та “геному Баха”: ритміки й періодичності творчого мислення, семіотична сутність котрих пов’язана з математичними рядами. Від такої єдності концептів творчого мислення генії думки, слова чи музики будують буттєві константи людини.

Людина – складна істота: з одного боку, вона така, що нав’язує сутність речам, і водночас вона здатна віднаходити сутність самих речей. Про сукупність усього пережитого разом із “досвідом духа” йдеться у Шеллінґа, Геґеля і Гуссерля. К. Довсон зауважує, що печерна людина різнилася від тварини не тим, що виробляла їжу, а тим, що мислила і планувала. А тому традиції, містерії та ініціації, які формують спільноти, становлять джерело будь-яких архетипів. Саме завдяки містеріям, а не раціональним спостереженням і логічному мисленню, людина прийшла до концепцій природнього порядку, космології (цілості) та небесного царства і правового порядку як єдності антропології та історії [7]. Тобто історія почала пізнаватися людиною нераціонально. Така історична конкретика мистецтва й науки: фізики в середині ХХ ст. вийшли на рівень дитячих малюнків, а потім шукали і знаходили до таких малюнків ритми й періодичність математичних рядів.

Етапи людської свідомості (передрефлексивне та рефлексивне) охоплюють дві дійсності – іманентну і трансцендентну. Вони виявляються на індивідуальному та особистісному рівнях. Так, філософська антропологія, філософія мови, теологія історії та інші галузі пізнання дають змогу на глибшому рівні аналізу простежити процес інтеграції інтерсеміотичних кодів як у творчості Т. Шевченка, так і митця загалом.

Глибина інтерсеміотичного аналізу поліфонічної парадигми літературного чи мистецького твору передбачає поняття справедливості. Останнє віднаходимо в національному етосі як у суті ідей, у традиції, в аналогічному вимірі свідомості, який допомагає полишити тимчасовість значеннєвих форм і заглибитись у сталість суті ідей. Формою такої моральної конкретності постає поезія українського генія.

Моральну конкретність текстів Шевченка в широкому розумінні можна сприймати як основу його цілісності, тоді як діалог митця й реципієнта становить основу цільності, яка народжується в контексті парадигми буттєвих діалогів різних рівнів твору й обставин написання. Відповідно, розшифровувати коди як парадигму культурно-психологічних цінностей (рівнів буття) означає формувати їх у ряди, пізнавати митця в контексті його космологічної безкінечності, а отже, у контексті метаісторичності його особи. Метаісторичність на вербальному рівні аналізу – це поліфонізм інтерсеміотичних кодів і тому може служити аналогічною формою некомунікативності слова. Відтак метафізичне “я” геніального митця, актуалізоване в його тексті, передбачає відповідь на питання “для чого існує людина?”, незалежно від історичного рівня культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бальтазар Х.* Целое во фрагменте: Некоторые аспекты теологии истории / Пер. с нем. – М.: Истина и жизнь, 2001. – 368 с.
2. *Бахтин М.* Эстетика словесного творчества. – М.: Искусство, 1979. – 423 с.
3. *Гірці К.* Інтерпретація культур. Вибрані есе / Пер. з англ. – К.: Дух і літера, 2001. – 542 с.
4. *Грабович Г.* Шевченкові “Гайдамаки”: Поема і критика. – К.: Критика, 2013. – 360 с.
5. *Гадамер Г.-Г.* Истина і метод / Пер. з нім. – К.: Юніверс, 2000. – Т. I: Герменевтика I: Основи філософської герменевтики. – 464 с.
6. *Гадамер Г.-Г.* Текст і інтерпретація // *Гадамер Г.-Г.* Истина і метод / Пер. з нім. – К.: Юніверс, 2000. – Т. II: Герменевтика II: Доповнення. Показчики. – 478 с.
7. *Доусон К.* Религия и культура / Пер. с англ. – СПб: Алетейя, 2000. – 288 с.
8. *Лотман Ю.* Текст и полиглотизм культуры // *Избранные статьи: В 3 т.* – Таллинн: Александра, 1996. – Т. 1. – 567 с.
9. *Степанов Ю.* Концепты. Тонкая пленка цивилизации. – М.: Языки славянских культур, 2007. – 248 с.
10. *Хайдеггер М.* Разговор на проселочной дороге. Избранные статьи позднего периода творчества / Пер. с нем. – М.: Высшая школа, 1991. – 192 с.

Отримано 10 березня 2015 р.

м. Київ

